

Bárth János

∴ Katona József Múzeum, Kecskemét
∴ barthjanos@fibermail.hu

HELYTÖRTÉNETÍRÁS ÉS HELYISMERETI MONOGRÁFIASZERKESZTÉS¹

Local History Writing and Monograph Editing

A szerző áttekinti a XX. századot abból a szempontból, hogy mikor volt „dagálya” és „apálya” a magyar helytörténeti kutatásoknak. Eloszlat néhány tévhitet, amely a helytörténeti tanulmányokkal kapcsolatos. Felsorolja azokat az adottságokat, ismereteket, képességeket, amelyek a helytörténész munkájához nélkülözhetetlenek. Ismerteti a helytörténeti könyvek típusait és a helytörténetírás legfontosabb módszertani tudnivalóit.

Kulcsszavak: helytörténeti kutatás, helytörténetírás, helytörténeti tanulmányokkal kapcsolatos tévhit, helytörténetírás módszertana

A MAGYAR HELYTÖRTÉNETÍRÁS TÖRTÉNETÉNEK NÉHÁNY TANULSÁGA

Ha visszatekintünk a magyar helytörténetírás történetére, láthatjuk, hogy ennek a hányatott sorsú, lenézett, nehéz történeti műfajnak bizonyos korszakokban voltak dagályai és apályai. Mondhatnánk: némely korszakokban divatosnak, máskor divatjamúlt időtöltésnek számított a helytörténeti kutatás és a helytörténeti könyvek megjelenítése. Nem vállalkozhatom itt arra, hogy az elmúlt 150 évre vonatkoztatva, kijelöljem a helytörténetírás felívelő és hanyatló korszakait. Két felívelő, dagálynak számító kort azonban mégis ki kell emelnem, mert azokban az években születtek meg a magyar helytörténetírás klasszikus alkotásai.

Az egyik ilyen kort a XIX. század utolsó és a XX. század első éveiben jelölhetjük ki. 1890 és 1910 között a magyar millennium, az ezeréves magyar história bővületében óriási divat volt monumentális várostörténeteket és megyetörténeteket írni, megjelentetni. Remek és kevésbé remek helytörténeti alkotások sokasága került ki a nyomdákba, dokumentálva az egyik magyar „aranykor”, a dualizmus éveinek gazdagságát, szellemi igényességét. Abban a magasra csapó fénylő hullámban jelent meg Reizner Ferenc *Szeged története* című négykötetes

¹ Előadásként elhangzott 2010. november 20-án, Topolyán, a Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság konferenciáján.

műve, az örök adatforrás, a tartós mérce. Annak a kornak a szellemi teljesítményei közé tartozik az akkori déli országrületről Galgóczy Károly *Nagykőrös története*, Iványi István *Szabadka története*, Érdújhelyi Menyhért *Újvidék története* és Milleker Bódog *Versecz története* című alkotása. A másik felívelő kort, a másik dagályt az 1960-as évektől az 1980-as évek közepéig számíthatjuk. Azok az évek a magyar államszocializmus „felengedő”, „felpuhuló” korszakát jelentették, amikor egyre gyakrabban „nyílt rés az éberség frontján”. Ilyen résnek számított a jó helytörténet, amelyért kiváló szellemi erők sorakoztak föl, bizonyítván rátermettségüket a mindenható „párt” által nem orientált szellemi alkotásra. Az új „monográfiahullám” Orosháza történetének és néprajzának 1964. évi köteteivel kezdődött, Tápé történetének és néprajzának kollektív föltárásával érte el egyik csúcst, majd az 1984-ben megjelent *Kecel története és néprajza* hatalmas kötetével zárult. Közben Szeged néhány „bolygójának” és több tiszántúli városnak, falunak a története is beröppent a történeti köztudatba. Tulajdonképpen ehhez a hullámhoz köthető az 1970-es évek végén fogant, majd az 1983-ban és 1984-ben könyvként is újjára indult szegedi és debreceni monográfiasorozat.

A XIX. század végéhez és a XX. század elejéhez társítható helytörténeti hullám kötetei általában egyszemélyes alkotásként jöttek létre. Ezzel szemben a XX. század második felében jellemző „dagály” legfontosabb könyvei sokszemélyes tudományos vállalkozásnak számítottak. Egy részüket a „szegedi tudományosság”, más részüket a „debreceni tudományosság” produktumaként szokás emlegetni. Mindebből következik, hogy ez a bizonyos szocializmus kori hullám jórészt az Alföld történeti és néprajzi kutatását dicséri.

Föltétlen megjegyzendő, hogy fontos helytörténeti művek nemcsak dagályban, hanem apályban is születtek, miként a dagályban létrejött alkotások sem mind remekművek. „Apály” idején megjelent helytörténeti alkotások példájának tekinthető Scherer Ferenc gyulai, Karácsonyi Sándor péri, Szepes (Schütz) Béla hatvani, Iványi Béla gönci, Kiss Mária Hortenzia kiszombori, Sztriha Kálmán dorozsmai, Muhi János zombori helytörténeti munkája, valamint Makó, Békéscsaba, Bugyi, Dusk és néhány dunántúli helység, Csopak, Alsóörs, Balatonfüred története.

Különös, de a politikai hátterek azonos elemeivel talán megmagyarázható, hogy az 1970-es évek táján, amikor Magyarországon „tombolt” a helytörténetírás „nagy hulláma”, Romániában, Jugoszláviában, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban, néhány árválkodó kivételt, például Püspöki Nagy Péter püspöki és boldogfai könyvét leszámítva, nem születtek érdemleges magyar helytörténeti alkotások. A szocialistának nevezett diktatúrák egyik említett országban sem szimpatizáltak a magyar nemzetiségű történészek helytörténeti mélyfúrásaival. Az 1990 táján lezajlott rendszerváltozások és impériumváltozások hatására viszont a Magyarországgal szomszédos országok magyarul tájain gombamód

szaporodni kezdtek a helytörténeti könyvek. Mindez akkor történt, amikor Magyarországon, a korábbi évekhez képest, inkább csak pislákol a helyismereti kutatások lángja. Erdélyben, a Vajdaságban, a Felföld déli részén sok helytörténeti alkotás jelent meg, amelyeknek színvonala a kiválótól a gyalázatosan gyengéig terjed. A jobbak közül említhetem a Vajdaságból Zenta és Kanizsa monográfiáját, a Felföldről a Vály-völgy történetét, Erdélyből Backamadaras, Csík-madaras, Marosvásárhely, Csíkjenőfalva, Gyergyóalfalu, Csíkszentdomokos, Gyergyóújfalu és Gyergyóremete történetét.

Ha feltesszük azt a kérdést, hogy Magyarországon most, a XXI. század elején dagály vagy apály uralkodik-e a helytörténetírásban, a válasz bizonyára az apály szóval adható meg. Az okokat hosszan lehetne sorolni. Álljon itt néhány!

- a) Helytörténeti monográfia kéziratával, tervével nehéz a Nemzeti Kulturális Alapnál pályázatot nyerni.
- b) A falusi önkormányzatok nehezen áldozhatnak pénzt kutatástámogatásra, nagyobb könyvek kiadására.
- c) Egy sokszerzős, nagy helytörténeti-néprajzi monográfia elkészítése legalább 5–10 évet igényel, vagyis választási ciklusokat ível át. Közben az önkormányzati vezetők és vezetőtestületek cserélődhetnek. Előfordul, hogy az egyik vezetőség elindítja a kutatómunkát, a másik vezetőség viszont csak azért sem kér a kutatócsoport további munkájából.
- d) Nehezen találhatók szerzők a nagy kollektív munkákhoz. A fiatalabb tanárok megélhetési gondokkal küszködnek. A tudományos pályákról meginvitálható szerzők mással vannak elfoglalva. Egyéni témaként történeti részkérdéseket dolgoznak föl, mert ezeket múzeumi, levéltári évkönyvekben, szakmai folyóiratokban vagy önálló művek formájában is manapság könnyebb publikálni, mint egy helytörténeti fejezetet.
- e) A helytörténeti monográfiák és tanulmánykötetek iránt, amelyeknek ára jelentősen megemelkedett, érezhetően csökkent a közönség érdeklődése. Ezért napjainkban nagy fába vágja a fejszéjét, aki valamelyik falu vagy kisváros múltjának feltárására és megírására eredményesen, dinamikusán, szakszerűen dolgozó, életképes kutatócsoportot akar szervezni.

TÉVHITEK OSZLATÁSA

A helytörténetírással kapcsolatban létezik néhány tévhit, vélekedés, babona, amelyet ebben a tanulmányban is meg kell próbálnom eloszlatni.

Néhány évvel ezelőtt, amikor szóba került, hogy a határon túl, például Erdélyben magyar állami támogatási pénzen gyenge helytörténetek is megjelennek, egyesek vállveregető, leereszkedő módon úgy vélekedtek: nem kell emiatt méltatlankodni, hiszen a szóban forgó könyvek, füzetek a határokon túl készültek,

nehéz kutatási körülmények között, szakmai háttérismeretek nélkül. Ezzel kapcsolatban emlékeztetek arra az irodalomtörténeti, irodalomkritikusi közhelyre, amely manapság széltében-hosszában hallható és így szól: színvonal tekintetében nincs erdélyi irodalom, nincs vajdasági irodalom, nincs felföldi irodalom, csak magyar irodalom van. Ha viszont ez igaz az irodalomra, akkor igaznak kell lennie a helytörténetírára is. Úgy gondolom, hogy színvonal tekintetében nincs erdélyi, nincs vajdasági, nincs csallóközi helytörténet, csak magyar helytörténet van. Az erdélyi Kézdiszentlélekről ugyanolyan magas színvonalú helytörténeti monográfiát kíván a tudomány és az olvasó, mint a Duna–Tisza közi Bócsáról. A magyar falvak és városok fekvése nem határozhatja meg a róluk írott helytörténeti könyvek szakmai színvonalát.

Régi beidegződés, hogy a helytörténetírásban elnézhető a hozzá nem értés, a dilettantizmus. Szokás mondogatni, hogy a legrosszabb helytörténetben is van egy-két használható adat, a többivel pedig nem kell törődni. Ezzel szemben valom, hogy a rossz helytörténet közreadása nem bocsánatos bűn. A rossz helytörténeti írás árt, károsít. Helytelen állításait évtizedek múlva is nehéz kigyomlálni a köztudatból. Következésképp, rossz helytörténetet lehetőleg nem kell írni!

Vannak, akik úgy vélekednek, hogy a legtöbb helytörténeti írás a nagyközönségnek, vagyis egy-egy falu népének és elszármazottainak szól, tehát nem kell bajlódni a színvonalával. Elég akkor körültekintően kutatni, fogalmazni, ha mondani-valóját a „tudománynak” szánja a szerző. (E gondolat második felében az is benne van, ami valójában nem ide tartozik, de megjegyzendő, mivel jeles tudósok is vallották, hogy a kínos, pikáns, kedvezőtlen színezetű dolgokat nem lehet megírni a falunak szánt könyvben, csak a tudomány számára készített tanulmányban, mivel azt a falu népe nem olvassa.) Erre a szemléletre rácáfol a XX–XXI. század fordulójának kommunikációs valósága: A legtudományosabb írás is napok alatt eljuthat a Kárpát-medence legeldugottabb, legtávolabbi falujába. A népnek szánt „gagyogós” írásocskát is kézbe veheti egy akadémiai kutató, hogy abból „hitelesen” tájékozódjon valamely faluról. Mindebből következik, hogy nincs olyan helytörténet, amely csak a népnek, vagy csak a tudománynak íródik. Az igazán jó helytörténetet haszonnal forgathatja a nagyközönség, és bátran idézheti, hivatkozhatja a tudomány. Ezért tudományos igényességgel kell minden helytörténetet megírni!

MILYEN ADOTTSÁGOK KELLENEK A HELYTÖRTÉNETI KUTATÓMUNKÁHOZ ÉS A HELYTÖRTÉNETÍRÁSHOZ?

a) Kitartás, elszántság, célratörés, kutatói szenvedély.

Aki helytörténeti kutatásra adja a fejét, tudnia kell: az efféle munka nem hoz gyors sikert. Többéves kitartó, szenvedélyes kutatás szükséges a tisztességes eredményhez. A konjunktúra lovagság és a bértollnokság nem vezet messzire.

b) Történeti háttérismeretek sokasága, történeti műveltség.

Aki történeti ismeretek nélkül ír helytörténeti könyvet, úgy tesz, mint aki építészeti ismeretek és kőművesgyakorlat nélkül próbál magas falat rakni.

c) Forrásfelismerő, forrásfeltáró, forrásértelmező, adatrendszerző készség, összefüggés-felismerő képesség.

Ezen készségek nélkül a legtanulságosabb, „legéletszagúbb” XVIII. századi magyar irat is csupán „érdekes”, „jópofa” szöveg marad, anélkül, hogy a hajdani életmód forrásává válna.

d) Történetírói íráskészség, könyvszerkesztői készség.

A legfontosabb helytörténeti „felfedezés” is elsikkadhat, ha a szerző nem tudja megfelelőképpen előadni, leírni mondanivalóját. A szerkesztői készség megóvhatja a szerzőt attól, hogy például méreteik miatt megvalósíthatatlan vagy túl költséges táblázatokat, ábrákat találjon ki.

Annak, akiből ezek a készségek, adottságok hiányoznak, nem kell föltétlenül helytörténetet írnia. Más jellegű tevékenységgel is lehet maradandót alkotni.

MILYEN HELYTÖRTÉNET KÉSZÜLJÖN EGY ADOTT FALURÓL, VÁROSRÓL?

A helytörténeti művek egyszerűsek vagy többszerzősek.

Az egyszerűs helytörténeti könyv valaha, a XIX. században és a XX. század első felében, szinte kizárólagosnak számított. A helytörténeti könyv műfajának klasszikusai egyszerűs könyvként születtek meg. Ma, a XXI. század elején, néhány különleges esetet leszámítva, az egyszerűs helytörténeti vállalkozásoktól általában egyszerűbb, szerényebb helytörténeti könyvek várhatók, mint a többszerzős nagy helyismereti mélyfúrásoktól.

A többszerzős helytörténeti könyvek szakmai színvonala legtöbbször magasabb, mint az egyszerűsöké, mivel a munkában részt vevő szerzők jó esetben specialistának számítanak a felvállalt szakterületen. Ha a helytörténeti könyvet több felkért szerző írja, hatalmas munka vár a szerkesztőre, a kutatások szervezőjére, összehangolójára. Agrártelepülések esetében a szerkesztő ne féljen a néprajzi fejezetektől, néprajzkutatók megbízásától! A néprajzi fejezetek azonban igazi néprajzi tanulmányok legyenek, ne holmi egzotikumon csemegéző tallózások, amire sajnos sok a példa. A XX. század második felében keletkezett többszerzős helyismereti könyvek legjobbjai alapos néprajzi fejezeteket is tartalmaznak (például Orosháza, Tápé, Kecel stb.).

Többszerzős helytörténeti könyv tervezésekor el kell dönteni: monográfiát vagy helytörténeti tanulmánykötetet akarunk-e készíteni. A kettő között az a különbség, hogy a monográfia teljességre törekszik időben és tematikában egyaránt. A tanulmánykötetből ez a teljességre törekvés hiányzik. Olyan tanul-

mányokat tartalmaz, amelyekre volt igény, volt forrás és volt alkalmas szerző. A tanulmánykötetet viszonylag könnyű megvalósítani, a monográfia azonban általában nagyon nehezen születik meg. Gyakran előfordul, hogy a helytörténeti nagyvállalkozás monográfiaírásnak indul, de mivel bizonyos tervezett tanulmányok nem készülnek el, tanulmánykötet lesz a végeredménye.

A helytörténeti könyv kétféleképpen építezhető. A helység történetét kétféle megközelítéssel, kétféle előadásmóddal lehet bemutatni: 1) Tematikus írások egymás mellett futtatásával, 2) Körkörös korgyűrűk egymás utáni szerepeltesével. Kétségtelen, hogy tematikus írásokra könnyebb szerzőket találni, mint a korgyűrűk elkészítésére, de az egyes szakterületek egymás mellett futtatott történetével aligha lehet elérni a teljességre törekvő, monografikus célt. Az egy-egy korteljességgel bemutató korgyűrűk megírása nehéz feladat. Szerzteágazó munkát igényel. Például Kecskemét mezőváros reformkori történetjének a bugaci pásztorok cserényétől Katona József drámaíró munkásságáig kell terjednie. Kevés szerző vállalkozik efféle munkára. Az egymás után következő korgyűrűk megalkotása alkalmat ad életmód-bemutatóra, ami egy helytörténeti könyvben a korszerűség jelének számít. Az egymásra épülő korszokok révén valósítható meg legjobban az eszményi helytörténeti monográfia.

A helytörténeti könyv tartalmi tervezésekor figyelembe kell venni a kutató, bemutató település sajátosságait, különlegességeit. Ezekhez ajánlatos igazítani a leendő könyvet. A szerkesztőnek mérlegelnie kell, hogy miként válhat modellté a település egy kisebb vagy nagyobb táj számára. A modellté formálás során a település legjellemzőbb sajátosságait érdemes kidomborítani. A könyv alkotói ne féljenek az újításoktól! Ne akarjanak ugyanúgy helytörténetet írni, mint más. A települések egyéni arculata egyéni arculatú könyvet kíván. Például egy szabadalmazott kiskun mezőváros fejlődési folyamatait ne akarják a szerzők ráhúzni egy baranyai jobbágyfalu történeti útjára! Akkor sem, ha a szabadalmazott kiskun mezővárosról készített kiváló monográfiát követendő példának tekintik.

HOGYAN KUTASSON, HOGYAN ÍRJON A HELYTÖRTÉNÉSZ?

Forrásfeltárás

A kezdő helytörténész dicsekedve meséli ismerőseinek, hogy ő mennyit jár a könyvtárakba, és ott milyen intenzíven kutat. A gyakorlott helytörténész mosolyog ezen a lelkendezésen, mivel tudja, hogy a helytörténet legfontosabb forrásait nem a könyvtárakban kell keresni. A könyvtári munka nagyon fontos, hiszen meg kell ismerni, hogy a kutató elődök mikor, hol, mit írtak a szóban forgó településről. Bizonyos jelenségek párhuzamainak keresése és némely módszertani nehézségek megoldása is a szakirodalom böngészése felé terelgeti a kutatót. Sajnos, sokan

elsődleges forrásnak tekintik a korábbi nyomtatott könyvek, tanulmányok néha ellenőrizhetetlen adatait, és csak azokra alapozva írnak újabb „helytörténeteket”. Pedig régi igazság, hogy összeollózott helytörténetekre végképp nincs szükség.

A helytörténésznek, ha maradandót akar alkotni, rengeteg munkával hosszadalmas levéltári forrásfeltárást és forrástanulmányozást kell végeznie. A munka megkezdése előtt levéltári fondjegyzékek és gyakorlott kutatók tanácsai alapján számba kell venni, hogy hol, melyik város, melyik levéltárban mit érdemes keresni. Irodalom tanulmányozásával meg kell ismerni a számba jöhető forrástípusokat. A levéltárban, vagy bármely más dokumentumőrző helyen, például a helyi plébánián, vállalati székházban stb., az előkerülő írásos dokumentumok jegyzetelve tanulmányozandók, lehetőség esetén fénymásolandók, fényképezendők, szkennelendők. Bármilyen technikai megoldást is alkalmaz a kutató az írott dokumentumok másolására, ne feledkezzen el a legrégebb, legklasszikusabb kutatási módszerről: a cédulázásról. Az a helytörténeti kutató, aki munkája során valamennyire is törekszik arra, hogy a szakszerűség látszatát keltse, nem spirálos füzetbe, hanem cédulákra jegyzetel. Az egyforma méretűre vágott cédulákat dobozokban, leginkább cipősdobozokban tárolja. A feldolgozás, a tanulmányírás során a tematikusan rendszerezett cédulák alapján idézi, hivatkozza levéltári forrásait, és cédulák segítségével eleveníti meg a leírt jelenségek irodalmi párhuzamait. A korszerűnek mondott technika nem pótolja a cédulázás valamilyen formáját. Néhány levéltári irat másolatával mutatók nélkül is megküzdhet a szerző. Ha viszont több száz, vagy több ezer oldal fénymásolat fekszik körülötte, kénytelen a fénymásolatokat valamiféle számrendszerrel ellátni, és ennek alapján legalább mutatócédulákkal kezelhetővé tenni.

ÍRÁS, A MONDANIVALÓ KIFEJTÉSE, STÍLUS

A helytörténeti könyv, tanulmány írásának első lépése a feltárt adatok sokaságának logikus elrendezése, csoportosítása, illetve ezzel párhuzamosan, az anyagra alapozva, a fő- és alfejezetek gondos megtervezése. Amikor már világos a szerző számára, hogy mit, milyen csoportosításban, milyen terjedelemben fog megírni, elkezdődhet a tanulmány szövegének fogalmazása.

A jó helytörténet műfaja az ún. értekező próza. A mondanivalót viszonylag rövid, világos szerkezetű, könnyen értelmezhető mondatok egymásutánjával adja elő a szerző! Ne akarjon fölöslegesen tudóskodni, de ne akarjon lekezelően „néphez szólni”, „gagyogni” sem. Fogalmazzon úgy, hogy elmélyült, figyelmes olvasással bármely foglalkozású, középiskolát végzett olvasó megértse! Kerülje a tudálékoskodó és a tudományosság látszatát keltő idegen szavakat, illetve ha az idegen szó használata elkerülhetetlen, szője úgy a mondatot, hogy kiderüljön belőle az idegen kifejezés jelentése.

Manapság rengeteg rossz stílusú, nyelvi hibák sokaságával teletűzdelt helyismereti könyv jelenik meg. Ha ezt valaki szóvá teszi, valamiféle kegyes mosolygást érzékelhet az érintett szerzők arcán. Ezért itt is szükséges hangsúlyoznunk: a rossz stílus, a nyelvi hibák sokasága nem bocsánatos bűn. A legszakoszerűbb helytörténetet is „agyonvágja” a gondatlan, pongyola, rossz fogalmazás.

Jellemző nyelvi hibának számít a jelen idő és a múlt idő, valamint az egyes szám és a többes szám egy mondaton belül, illetve egymás közelében történő keverése. Nem kívánatosak helytörténeti tanulmány szövegében a pesti utca divatos szlengjei, mint például az „érzelmek *mentén*” az „5 óra *magasságában*”, a „*kerül* megrendezésre”, a „*fagerendákat vasgerendákkal váltották ki*”, a „*problémás öltözet*” stb.

Nem szerencsés történelmet jelen időben előadni. Az efféle szöveg csúcsmondata: „A következő évben a földesúr meghal”, inkább valamiféle jóslatnak tűnik, mint történelmi tényközlésnek. Egy hiányzó „t” betű pótlásával a morbidan nevetséges mondat okos történelmi kijelentéssé válik.

APPARÁTUS-KÉSZÍTÉS

A könyvben szereplő jegyzeteket és bibliográfiát együttesen, apparátus néven emlegeti a tudományos közvélemény. Az apparátust olyanok is látják, akik a könyvet nem olvassák, csak lapozgatják. Következésképp, igaz az a régi megállapítás, hogy a kutatók és a kutatásra fogékony olvasók az apparátus színvonalából ítélik meg a könyv színvonalát. Éppen ezért az apparátust nagy gonddal kell elkészíteni. Régi szabály, hogy a jegyzeteket és az irodalomjegyzék céduláit mindig a tanulmánnyal együtt, annak szövegezésével párhuzamosan kell írni.

A helytörténész lehetőleg óvakodjon a XX. század közepe után már divatjamúltnak számító „idézett műve” jellegű hivatkozásoktól. A jegyzetekben alkalmazza a megjelenési évre való hivatkozást. Vagyis az átlagos irodalmi hivatkozás tartalmazza a szerző családi nevét, keresztnévét, a megjelenés évét és az oldalszámot. Ebben a hivatkozási rendszerben az irodalom tulajdonképpen a jegyzetekben alkalmazott irodalmi rövidítés feloldását jelenti. Mindebből következik, hogy az irodalomjegyzékbe csak azokat a műveket érdemes fölvenni, amelyekre a jegyzetekben hivatkozás történt.

A XX. században sok olyan helytörténeti könyv született, amelyben alig használható, némi lekezeléssel odavetett, adathiányos bibliográfia jelent meg. Sajnos, efféle irodalomjegyzék előfordul a XXI. század eleji könyvekben is. A bibliográfia, vagyis a hivatkozott művek ábécébe állított jegyzéke akkor jó, ha a felsorolt művek könnyen azonosíthatók. Ezért a bibliográfiai tételnek tartalmaznia kell a szerző családi nevét, keresztnévét; a megjelenés előreemelt évét (mivel az a jegyzetek hivatkozásának alapja); a könyv vagy tanulmány címét, alcímét; tanulmány esetén a folyóirat, évkönyv, gyűjteményes kötet címét, szer-

kesztőjét, a tanulmány kezdő és befejező oldalszámát; a megjelenés helyét. A legtöbb esetben a megjelenés helye előtt érdemes feltüntetni a kiadó nevét is.

A helytörténeti kutatók egy része az irodalomjegyzékben szerepeltetett könyveket, tanulmányokat kizárólag „forrás”-ként értelmezi, sőt „forrásművek”-ként emlegeti. A jó helyismereti könyv irodalomjegyzékébe nem „forrás”-ként, hanem a könyvben kifejtett állítások, adatközlések párhuzamainak fórumaként kerül a bibliográfiai tételek többsége. A szerző miközben tanulmányában fontos összefüggésekre mutat rá, vagy kapcsolatokat villant fel, párhuzamokra való hivatkozásokkal csillogtatja tájékozottságát, összefüggéseket felfedező képességét.

Helytörténeti könyvben nem tanácsos zárójelbe tett szövegekőzi hivatkozásokat alkalmazni. Helyette lehetőleg kisméretű, „felütött”, ún. indexszám jelezze a szövegben, hogy a lap alján vagy a tanulmány végén a számmal megjelölt helyhez jegyzet tartozik. Arra a kérdésre, hogy *lábjegyzet* vagy *végjegyzet* formájában jelenítse-e meg a jegyzetszöveget a szerző, egyértelműen és kizárólagosan a *lábjegyzet* szorgalmazása a válasz. A végjegyzet, különösen a fejezetenkénti végjegyzet használata nehézkes, körülményes. Ráadásul a számítógépes szövegszerkesztés korában a jegyzetek lapalji elhelyezése csak a számítógépnek adott megfelelő instrukciók kérdése. Ugyanakkor a lábjegyzet könnyebben érzékelhető, gyorsabban megtalálható, jobban használható, mint az eldugott végjegyzet.

Régi balhiedelem, hogy a lábjegyzetekkel ellátott könyv nem „olvasmányos”. Ezzel szemben bátran kijelenthető, hogy az „olvasmányosság” nem az aprócska jegyzetszámokon, hanem a mondanivalón, a nyelvhasználaton, a stíluson múlik. Talán ezzel a balhiedelemmel vagy egyszerű trehányssággal, lustasággal magyarázható, hogy még a XXI. század elején is jelennek meg lábjegyzet nélküli helytörténeti könyvek, amelyek regényszerűen akarják elmesélni egy-egy helység történetét. Az ilyen, lábjegyzet nélküli helytörténeti könyv a tudomány számára jószerével használhatatlan, pedig a jó helytörténet a helység népének és a tudománynak egyaránt íródik. Egy rövid, jegyzet nélküli történeti esszébe bele lehet fogalmazni az említett levéltári forrás előfordulási helyét, de egy nagyméretű könyv több száz, vagy több ezer forráshelye nem „lopható bele” a tanulmány szövegbe. A lábjegyzetek nélkül útjára bocsátott helytörténeti könyv jóval kevesebbet ér, mint a jegyzetekkel ellátott, mivel az alapjául felhasznált levéltári források azonosíthatatlanok, visszakereshetetlenek.

A jó helytörténész érzi és érti, hogy hova kell tenni jegyzetet. Ahova és amikor föltétlen kell a jegyzet, például egy idézett levéltári szöveg után, vagy egy fontos megállapítás tudományos háttérének biztosítása gyanánt, oda és akkor lábjegyzetet tesz. Hanyagolja viszont az öncélú, jegyzetszaporító lábjegyzetelést.

Mindig az elsődleges forrásra kell hivatkozni! Például népszámlálási adatokat ne más történeti feldolgozásokból idézzon, hivatkozzon a helytörténész, hanem tanulmányozza az ezeket közlétező statisztikai kiadványokat! Például

egy bácskai falu népesedési, nemzetiségi, vallási adatait nem Borovszky Samu vármegye-monográfiája alapján kell bemutatni, hiszen Borovszky Samu is a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal népszámlálási kiadványaiból bogarászta ki az efféle adatokat. Ezek a statisztikai kiadványok, mint elsődleges források, a XXI. század elején is elérhetők. Ugyancsak elérhetők a kalocsai érsekség rengeteg bácskai népességi adatot tartalmazó XIX–XX. századi schematismusai is. (E régi schematismusok némelyike ott alussza háborítatlan álmát a bácskai magyar plébániák régi könyvtáraiban, hiszen annak idején szokás volt a fontosabb schematismusokat eljuttatni Kalocsáról az egyházmegye plébániái számára.)

SZERKESZTÉS

A XX. században sok olyan helytörténeti könyv jelent meg, amelyiken első látásra feltűnik a szerkesztés hiánya. Mi jellemzi a szerkesztetlen helytörténeti könyvet? Nincs „rendes” címnegyede. Nincs megjelenési ideje. Nincs megjelenési helye. Nincs kiadója. Betűnagysága, betűtípusa változó, nem a könyv mondanivalójához illő. Pontatlanok a képek aláírásai. Hiányos, szakszerűtlen, pontatlan az irodalomjegyzék. Rossz minőségű, semmitmondó, oda nem illő képek szerepelnek a lapjain. Valahonnan átmásolt térképei használhatatlan sötét plecsnik. A címek hierarchiája, vagyis alá- és fölérendeltsége megállapíthatatlan, kaotikus. Hiányzik a tartalomjegyzék. Többszerzős mű esetén megállapíthatatlan, vagy csak filológiai elemzéssel állapítható meg, hogy melyik fejezetet ki írta stb. A napokban kezembe került egy történeti forrásokat közreadó helytörténeti könyv, amelynek, bármily meglepő, sem a borítóján, sem a címlapján, sem a negyedik oldalán nem szerepel a szerző, az összeállító helytörténész neve. Csak az előszó végén olvasható aláírásból gyanítható, hogy ki volt a keményítáblás könyv megalkotója, pedig a szerzőséget manapság nem szokás titkolni. Egyelőre nem szégyen helytörténeti könyv szerzőjének lenni.

A helytörténeti könyveket legtöbbször a helyi önkormányzatok adják ki. Néha a helyi politikusok, hivatalnokok a szerzőt, szerkesztőt kihagyják a könyv nyomdai megvalósításának előkészítéséből, lebonyolításából. Az önkormányzati vezető lelkesülten fölkapja a kéziratot vagy a digitális szöveg CD-jét, elviszi az ismerős nyomdába mondván: Csináljatok ebből könyvet! Ilyenkor aztán könnyen bekövetkeznek a fentebb felsorolt szerkesztési hiányosságok.

Ha a szerző nem maga tördeli és szerkeszti könyvét számítógépen, üljön oda a számítógépes szakértő mellé, és figyeljen arra, hogy a műszaki szerkesztés színvonala a könyv formai követelményeivel kapcsolatos elvárásoknak megfelelően. Ha erre az együttműködésre nincs lehetőség, nyomtatás előtt a szerző alaposan nézze át a megszerkesztett kéziratot, hogy a fentebb jelzett és hasonló hibákat, hiányosságokat észrevegye, kijavíttassa!

ETIKA

A tudományban is kevés szó esik a könyvírás, könyvkiadás etikai kérdéseiről, pedig az etikai vétségek száma nem kevés. A helytörténetírásban néha a naivitás, a tudatlanság vezet etikai vétségekhez.

Azt talán minden helytörténész tudja, hogy ha valamely könyv megállapítását, adatát idézi, illik a könyv szerzőjére hivatkozni. A szellemi jogvédelem azonban ennél tágabb „mezőkre” is vonatkozik. Mondhatnánk, ennél bonyolultabb területeken is illik és etikus tiszteletben tartani a szellemi alkotás személyéhez kötöttségét. Néhány példa:

– Nemcsak egy adat, adatsor, tudományos megállapítás, hanem egy forrás-elemzési, következtetési módszer, egy logikus gondolatsor is védelem tárgya. Ha alkalmazza a szerző, illik hivatkozni a kitalálójára.

– Ha egy különleges, ritka történeti forrást felhasznál a szerző, illik tudni, hogy ki használta évekkal előbb, ki közölte először, ki „fedezte föl” a tudományos irodalom számára. Ilyen esetben illik hivatkozni arra, aki bevitte a dokumentumot a történeti köztudatba.

– Publikált fényképet nem illik a fényképező nevének és a közlés helyének megjelölése nélkül átvenni, újraközölni.

– A tudományos ábra (egyedi jelekkel ellátott térképvázlat, grafikon stb.) a tervező személy szellemi tulajdona. Következésképp, nem etikus az élő tervező, szerző vagy a kiadó engedélye nélkül átvenni, pláne átalakítva, megcsonkítva, jeleit, feliratait elhagyva, hivatkozás nélkül újraközölni.

Vesződéses, nehéz, hosszadalmas munka a helytörténeti kutatás és a helytörténetírás, de a jó helytörténeti könyv „aranyat ér”. Tudatformáló, identitástudatot növelő olvasmány az érintett helység lakóinak és elszármazottainak. Ugyanakkor hivatkozható adattár a történeti tudományok számára. Ezért jó, ha a csüggedésre hajló helytörténész munka közben többször arra gondol, hogy kiválóan megírt helytörténeti könyve mekkora szolgálatot tesz majd az érintett település valós és virtuális közösségének, valamint a magyar történeti tudományok előrehaladásának.

A SZÖVEGBEN EMLÍTETT HELYTÖRTÉNETI KÖNYVEK BIBLIOGRÁFIAI ADATAI²

- BALÁZS Lajos (szerk.) 1999. *Csíkszentdomokos*. Csíkszereda
 BÁRTH János (szerk.) 1984. *Kecel története és néprajza*. Kecel
 BÁRTH János (szerk.) 2010. *Dusnok története és néprajza*. Dusnok

² A könyvek nagy többségét az érintett város, község tanácsa, önkormányzata adta ki, azért ezt a tényt helykímélés céljából nem tüntetem föl.

- BENCsik János (szerk.) 1974. *Polgár története*. Polgár
- BLAZOVICH László (szerk.) 1993. *Makó története a kezdetektől 1849-ig* (Makó monográfiája 4.) Makó
- CZAGÁNYI László é. n. *Bugyi község története I–II*. Bugyi
- DANKÓ Imre (szerk.) é. n. *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló
- DOBOS János (szerk.) 1995. *Kanizsa monográfiája I*. Kanizsa
- ÉRDÚJHELYI Menyhért 1894. *Újvidék története*. Újvidék
- FODOR István et al. (szerk.) 2000. *Zenta monográfiája I*. Zenta
- GALGÓCZY Károly 1896. *Nagy-Kőrös város monographiája*. Budapest
- GARDA Dezső 1998. *A falutörvénytől a közbirtokosságig. Gyergyóújfalu monográfiája*. Csíkszereda
- GARDA Dezső 2003. *Munkarend és hagyományörzés a székely faluközösségben. Gyergyóremete monográfiája I–II*. Csíkszereda
- IVÁNYI Béla 1926. *Göncz szabadalmas mezőváros története*. Debrecen
- IVÁNYI István 1886–1892. *Szabadka szabad királyi város története I–II*. Szabadka
- JANKOVICH B. Dénes – ERDMANN Gyula (szerk.) é. n. *Békéscsaba története I*. Békéscsaba
- JUHÁSZ Antal (szerk.) é. n. *Tápé története és néprajza*. Tápé
- JUHÁSZ Antal (szerk.) 1976. *Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből*. Kistelek
- Id. JUHÁSZ Antal (szerk.) é. n. *Sándorfalva története és népelete*. Sándorfalva
- KISS Mária Hortensia é. n. *Kiszombor története*. Makó
- B. KOVÁCS István (szerk.) 1991. *Vály-völgy*. Pozsony–Rimaszombat–Felsővály
- KRISTÓ Gyula et alii (szerk.) 1983–1994. *Szeged története I–4*. Szeged
- LICHTNECKERT András (szerk.) 1996. *Alsóörs története*. Veszprém
- LICHTNECKERT András (szerk.) é. n. *Csopak története*. Veszprém
- LICHTNECKERT András (szerk.) 1999. *Balatonfüred és Balatonarács története*. Veszprém
- MAGYARI András 2005. *Gyergyóalfalu a történelem sodrában*. Csíkszereda
- MILLEKER Bódog é. n. *Vesecz szab. kir. város története I–II*. Budapest
- MUHI János 1944. *Zombor története*. Zombor
- NAGY Gyula (szerk.) é. n. *Orosháza története és néprajza I–II*. Orosháza
- PÁL-ANTAL Sándor (szerk.) é. n. *Backamadaras 600 éve*. Backamadaras
- PÁL-ANTAL Sándor (szerk.) é. n. *Csikmadaras. Egy felcsiki falu hét évszázada*. Marosvásárhely
- PÁL-ANTAL Sándor é. n. *Marosvásárhely története I*. Marosvásárhely
- PÜSPÖKI NAGY Péter é. n. *Püspöki mezőváros története*. Pozsonypüspöki
- PÜSPÖKI NAGY Péter é. n. *Boldogfa*. Pozsony-Bratislava
- REIZNER János 1899–1900. *Szeged története I–IV*. Szeged
- SCHERER Ferenc 1938. *Gyula város története I–II*. Gyula
- SZABÓ Ferenc (szerk.) 1973a. *Mezőberény története I–II*. Mezőberény
- SZABÓ Ferenc (szerk.) 1973b. *Vésztő története*. Vésztő
- SZABÓ Miklós – JAKAB Sámuel 2001. *Mesél a múlt. Csikjenőfalva 800 éves története*. Marosvásárhely
- SZENDREY István et alii (szerk.) 1984–1997. *Debrecen története I–5*. Debrecen
- SZEPES (Schütz) Béla 1940. *Hatvan község története*. Budapest
- SZTRIHA Kálmán 1937. *Kiskundorozsma története*. Kiskundorozsma
- VARGA Gyula (szerk.) é. n. *Berettyóújfalu története*. Berettyóújfalu

Local History Writing and Monograph Editing

The author reviews the 20th century regarding the “ebbs and tides” of Hungarian local history research. The paper resolves a few popular misconceptions in relation to local history studies. It outlines the features, knowledge, skills and abilities essential to the work of a local historian. It also points out the types of local history books, as well as the most important methodological aspects of local history writing.

Keywords: local history research, local history writing, misconceptions regarding local history studies, methodology of local history writing